

לשנות מפני דרכי שלום

ר' בועז בארי

הקדמה

רבנו בחיי בספרו 'כד הקמח' (אות האלף - אמונה) מרחיב במעלת מידת האמת:

ומכלל האמונה הוא שיאהוב האדם את האמת ושיבחר ושידבר בו והוא שאמר זכריה הנביא (זכריה ח, טו): "אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם", וכן אמר שלמה ע"ה (משלי יב, יט): "שפת אמת תכון לעד". יזהיר על הדבור שישתמש בו בכל ענין אמת ושיזהר מן השקר כי מי שיש לו שפת אמת והוא נזהר בדבורו שיוציאם על קו אמת הדבור ההוא יצליח ויכון לעד ויאמינוהו בכל דבריו כי הבריות יחזיקוהו באיש אמת כיון שהורגל כל ימיו לדבר אמת... ובא הכתוב הזה להזהיר את הבריות שיהיו טהורים בדיבורם שלא ידברו רק אמת אפי' בספור דברים אף על פי שאין הספור ההוא עיקר ואיננו מעלה ומוריד ואין צ"ל במשאם ומתנם...

ומי שמרגיל לדבר שקרים... והנה הוא מחלל שפתיו שהוא כלי הדבור שנברא באדם לספר תהלות הקדוש ברוך הוא, וזהו שכתוב (ויקרא כב, לב) "ולא תחללו את שם קדשי", ויש בכלל הזה דרך חיים לכל השומעים זה ומתבוננים בו שיזהרו בדבורם כי גדול כח האמת.

וכל המחזיק במדת אמת תפלתו נשמעת, וכן אמר דוד ע"ה (תהלים קמה, יח): "קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". כל המכוין את פעולותיו אל האמת הוא המתקרב אל בוראו ית' שהוא אחד אמת. והקרוב הזה הוא השכר העצום והזכות הגדול הנקרא חיי העולם הבא. ואי אפשר לו לאדם שיתקרב אצלו ית' עד שיתדמה לו וילך בדרכיו...

וידוע שאין אומה בעולם ראויה להמשך אחר האמת כמו ישראל לפי שהתורה שהיא תורת אמת לא נתנה אלא לישראל...

ודאי הוא שישראל נקראים זרע אמת שנא' "כֹּלֵה זרע אמת" (ירמיה ב, כא), וחותרו של הקב"ה אמת שנא' "וה' אלקים אמת" (ירמיה י, י), ומצווים אנו ללכת בדרכיו של הקב"ה. אך מצאנו מספר מקומות שאף הקב"ה שינה בהם בדבר השלום (יבמות סה, ב"מ פז):

וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר: אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. ר' נתן אומר: מצוה, שנאמר: ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו' [רש"י: איך אלך - וכתוב ויאמר ה' עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח וגו' הקדוש ברוך הוא צוה לשנות]. דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו, דמעיקרא כתיב: ואדוני זקן, ולבסוף כתיב: ואני זקנתי.

וא"כ שומה עלינו להבין מתי מותר לשנות מפני השלום, באיזה אופן מותר לשנות, וכיצד השלום דוחה את הבעייתיות שבאמירת השקר. לשם כך עלינו להתבונן קודם כל מהו האיסור באמירת שקר, האם יש כאן איסור מדאורייתא, איסור מדרבנן או מידה מגונה. מצאנו במספר מקומות בתורה פסוקים המדברים בגנות השקר ובחובת ההרחקה ממנו: בפרשת משפטים (שמות כג, ז): "מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע". בפרשת קדושים (ויקרא יט, יא): "לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו". ושם בהמשך הפרשה (פסי' לו): "מאזני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם", ודרשו חז"ל (ב"מ מט.): "לומר לך שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק".

בש"ס מצאנו כמה מקומות בהם אמרו חז"ל שמותר לשנות מפני השלום, או שמצאנו חכמים ששינו בעצמם את דבריהם, וכן לאידך גיסא- שגערו או לימדו שאסור לומר שקר. כמובן שהמקורות הם רבים. נתייחס רק לחלק מהמקרים שהביאו הראשונים והאחרונים וננסה ללמוד משם הגדרות לאיסור השקר, ומתי מותר לשנות.

בהמשך ננסה להתבונן במספר פרשיות בתורה בהם מצאנו שהקב"ה שינה או שאבותינו שינו. נראה כיצד חז"ל הסבירו את התנהגותם, וננסה ללמוד גם משם גדרים, כיצד מותר לשנות מפני השלום.

האיסור לשקר

א. מדבר שקר תרחק

שיטת הרשב"ץ - אסור לשקר אפילו במילי דעלמא רבותינו הגאונים והראשונים מוני המצוות נחלקו בשאלה האם יש איסור מדאורייתא לשקר במילי דעלמא:

רס"ג, רמב"ם, רמב"ן וספר החינוך לא הזכירו כלל שיש איסור בדיבור שקר. אמנם הרמב"ם כתב במספר מקומות¹ שיש איסור של "מדבר שקר תרחק", אך בכל המקומות זה מוזכר בהקשר של בי"ד ועשיית דין.²

ר' שלמה אבן גבירול באזהרותיו מזכיר את דין "ומוציא שפתיים".

הרשב"ץ (זוהר הרקיע שם או' נט) למד שאפי' בלא נדר יש בזה מצות עשה והיא "מדבר שקר תרחק", שהרי חז"ל דרשו הרבה דרשות על פסוק זה ביחס לאמירת אמת, והיאך אפשר שלא יכנס זה במנין המצוות. ועוד, היאך אפשר שלא תהיה לנו מצות עשה בדיבור אמת. והוסיף הרשב"ץ שכן מצא לקצת ממוני המצוות שהכניסוה במצוות עשה (בהמשך נעייין בדברי היראים, הסמ"ג והסמ"ק).

1. הלי' סנהדרין, הלי' עדות והלי' טוען ונטען.
2. עיין בקשר לכך במאמרו של הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ' שליט"א ב'יוצרות' כרך ג' עמ' 37, ביחס לאיסור מדבר שקר תרחק בעת עשיית דין.

הרשב"ץ מביא ראיה לדבריו ממח' ב"ש וב"ה בגמ' כתובות יז.:

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהיתה חיגרת או סומא, אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק? אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

הרשב"ץ לומד מדברי ב"ש שיש איסור בדיבור שקר, ומדובר כאן בעלמא, שלא בב"ד. בהמשך מביא את דברי הגמ' ב"מ מט. שלמדה 'הין צדק שיהא הן שלך צדק', וכתב שהן צדק נמנה במצוה אחת עם 'מדבר שקר תרחק', והיא מן המצוות הנכפלות.

יש לעיין במה נחלקו ב"ש וב"ה. ב"ש אומרים שאסור לומר שקר מפני האיסור של מדבר שקר תרחק, וב"ה עונים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. האם בשביל שתהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות מותר לעבור על איסור דאורייתא?

המהרש"א³ מסביר שלפי ב"ה כלל אין כאן שקר. כמו שמי שלקח מקח, בעיניו הוא מקח טוב, כך גם כלה נאה וחסודה היא בעיני בעלה, דאי לאו הכי לא היה נושאה. וכ"כ היעב"ץ (על תוס' שם) שכיון שחן אשה על בעלה (סוטה מז.), אמת אומרים לו.

הריטב"א מסביר את דברי ב"ה: "דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום מדבר שקר תרחק". נראה מדברי הריטב"א שבעיקרון יש כאן איסור של מדבר שקר תרחק, אלא שמשום דרכי שלום מותר לשנות. בשטמ"ק הביא בשם הגאונים - "כך הוא דרך ארץ לשבח מקחו בפניו שלא יהיה לוקח עצב".

לפי דברי הגאונים יש לתמוה, וכי בגלל דרך ארץ נדחה איסור דאורייתא?

שיטת הגרי"פ פערלא - אסור לשקר דוקא בב"ד

מכאן למד הרב ירוחם פישל פערלא (בפירושו לספר המצוות לרס"ג עשה כב) שלפי ב"ה אין איסור באמירת שקר שאינה בב"ד. לדבריו בכך נחלקו ב"ש וב"ה, האם יש איסור אמירת שקר במילי דעלמא במקום שאינו נוגע לב"ד. ב"ה סברו שאין בכך איסור דאורייתא אלא רק מידה שאינה ראויה, ולכן כאשר מנגד עומד השיקול של דרך ארץ, הוא גובר. [יתכן שכל הסיבה שזו מידה שאינה ראויה היא דוקא כאשר אין סיבה לשקר, אך אם יש סיבה טובה לומר אחרת, אין בזה כלל מידה מגונה].

הגרי"פ פערלא הסביר שזה גם טעמם של שאר מוני המצוות שלא מנו מ"ע של "מדבר שקר תרחק". כיון שפשט הפסוקים שם מדברים על אזהרה לב"ד שלא לדון דין שקר, ודבר הלמד מעניינו הוא, כמו שממשיך הפס' שם "ונקי וצדיק אל תהרג". כך גם הסבירו האבן עזרא והרשב"ם בפירושים על התורה שם שזו אזהרה לדיין או לעדים. ובב"ד כבר מצאנו אזהרות אחרות: "בצדק תשפוט עמיתך", ו"צדק צדק תרדוף".

3. חדושי אגדות טז: ד"ה "כיצד מרקדין"

בדעת הרשב"ץ שכן מנה את מדבר שקר תרחק למ"ע אפשר לומר שסובר כמו הריטב"א, שאע"פ שיש איסור - מותר לשנות מפני דרכי שלום.

כעין זה כתב התוס' רי"ד שם: "מכאן אמרו חכמים תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, פי' - לומר דבר המתקבל ואע"פ שאומר שקר".

כע"ז נראה בדברי הסמ"ג (מ"ע קז) שמנה את מצות מדבר שקר תרחק וכתב שמותר לשנות בדבר השלום ולערב דעתו עם הבריות, ואח"כ הביא את מח' ב"ש וב"ה בכתובות. לפי"ז נראה שנחלקו ב"ש וב"ה האם מותר לשנות מפני השלום במקום שעובר על איסור דאורייתא.

ההיתר לשנות מפני השלום

אלא שתמה הגרי"פ פערלא לפי"ז מה טעמם של ב"ש- האם ב"ש יחלקו ויאמרו שאסור לשנות מפני דרכי שלום, הרי זו סוגיא מפורשת ביבמות, ולמדו זאת מפסי, ולא מצאנו שם מי שחולק.

לדברי הגרי"פ פערלא ברור שמותר לשנות מפני דרכי שלום אפי' במקום שיש איסור גמור מדאורייתא, וזה מה שלמדנו בסוגיא ביבמות.

וא"ת כיצד נתיר מפני דרכי שלום לעבור על איסור דאורייתא? נלע"ד דלא קשה, דזה בדיוק מה שלמדה תורה- שגדול השלום כ"כ עד כדי לעבור על מצוה מהתורה. כמו שמצאנו שהתיר הקב"ה למחוק את שמו מפני השלום (ירי' סוטה א, ד, נדרים סו:), כך גם בהתנגשות של השלום עם מצוות אחרות, עלינו לחפש את עשיית השלום.

ושמחתי לראות שאכן כך למד הרמ"א (שו"ת הרמ"א סי' יא) בדברי הגמ' ביבמות (סו:). שמותר לשנות בדבר השלום, שכשם שמצינו שמותר למחוק את השם בשביל השלום, כן מותר לשנות מפני השלום ומותר לעבור על "מדבר שקר תרחק". [יש להעיר שמדברי הרמ"א נראה שיש איסור מדבר שקר תרחק גם במילי דעלמא].

לכאורה יוצא שב"ה חלקו על ב"ש וסברו שכלל אין פה איסור מדאורייתא. לפי"ז אין הכי נמי אם היה איסור מדאורייתא לא היה מותר לשיטתם לעבור על האיסור מפני דרכי שלום.

וכך כתב בספר ארח מישרים⁵ (סי' ט ביאור ס"ק א) שהתירו לשנות מפני השלום רק מפני שאין בזה איסור (שכל האיסור הוא דוקא בבי"ד), דאם היה בזה לאו או עשה לא היו מתירין

4. היה מקום לומר שהא דמותר לשנות מפני השלום הוא משום שאין כלל איסור לשקר במקום שיש דרכי שלום. דהיינו כשהתורה אמרה "מדבר שקר תרחק" היא אמרה רק להתרחק מסתם שקר. אך אם ישנה כוונה טובה בשקר, אין בזה כלל איסור. אך מדברי הרמ"א נראה שהבין אחרת, מדנקט - "למדנו מכאן דמותר לשנות מפני השלום ומותר לעבור על מדבר שקר תרחק". מלשונו מוכח שהאיסור עדיין קיים גם כאן, אלא שמפאת גודל חשיבות השלום מותר לעבור עליו.

[בדברי הרד"ק לקמן אפשר להסביר כמו האפשרות הראשונה שהעלנו, שיש מקומות שמותר לשנות בהם כיון שזה כלל לא נכלל באיסור התורה של "מדבר שקר תרחק"]

5. לר' מנחם טריויש מק"ק זולצברג, מנגצא תרל"ח.

בכה"ג. וכע"ז כתב הרב חיים קנייבסקי בביאורו למס' כותים (פ"א או"ט) שכל מה שהתירו לשנות מפני דרכי שלום זה דוקא בגלל שאין בזה איסור דאורייתא.

[יש להביא ראיה לדבריהם מכך שלא מצינו מי שיתיר לדיין או לבע"ד לשנות מפני דרכי שלום. ודאי שיש כאן איסור דאורייתא ואין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'].

אמנם הבנה זו בדברי ב"ה אינה מוכרחת. היה מקום לומר שגם לפי ב"ה יש איסור שקר גם במילי דעלמא, ולא הותר מפני השלום לדחות איסור מדאורייתא. מה שמוותר לשנות בדבר השלום זה רק לפי האופנים שהוזכרו שם בגמ' (כמו שנבאר בהמשך) שאין זה שקר גמור, במקום שהדיבור משתמע בשני אופנים, או לשנות את המילים שנאמרו אך לא את העניין, או לקצר בדיבורו, אך לא הותר מעולם לשקר שקר גמור בשביל השלום. ובה נחלקו ב"ש וב"ה, האם כאן זהו שקר גמור או לא.

במס' כלה (תחילת פ"י) מופיעה הברייתא של כיצד מרקדין לפני הכלה ומח' ב"ש וב"ה. בגמ' שם מובא המשך הדיון בין ב"ש וב"ה: "וב"ה נמי ליכא הכא נאה? (ואיך מותר לומר שהיא נאה, הרי מוציא שקר מפיו?) דלמא נאה במעשיה נאה מבתי אבות, וחסידה בדנפשיה". ביאור ר"ח קנייבסקי: הרי אומר דנאה סתם ואפשר דנאה במעשיה קאמר או נאה במשפחתה. הלכך אע"ג דהשומע מדמה שנאה ביופי קאמר, איהו אינו אומר שקר. עכ"ד. לפי"ז נראה שיש כאן הסבר חדש- לפי ב"ה כלל אין פה שקר כיון שמתכוון לאופן החיובי. המהרש"א והיעב"ץ אמרו שבעיני הבעל היא באמת יפה. לפי מס' כלה האדם המשבח אומר לשון שיש בה שתי אפשרויות וכוונתו לאפשרות אחת, אע"פ שאפשר להבין מדבריו כוונה אחרת.

ממשיכה הגמ' (מס' כלה שם): "וב"ש אומר מי כתיב "משקר תרחק", "מדבר" אפי' סתם (זה מה שבאה התורה לומר באיסור **מדבר שקר**, אפי' דבר שאינו שקר גמור, כהאי גוונא). וב"ה אומר כי אמר רחמנא מדבר שקר תרחק משום נקי וצדיק, הא לקיומי שפיר דמי". הגרי"פ פערלא הסביר שכוונת ב"ה בגמ' היא, שהאיסור שאמרה תורה להתרחק מדבר שקר הוא דוקא בב"ד. הא במילי דעלמא שפיר דמי.

[והסביר את לשון הגמ': "הא לקיומי", כלומר בעלמא, דאין חשש שיבוא להרוג נקי ולשפוט שלא בצדק שפיר דמי. כלו' דמדאורייתא לא איתסר אלא מידה רעה היא, ואסרוה רבנן משום הרחקה וגדר, ובכה"ג לא אסרי].

ר"ח קנייבסקי מסביר ששקר כזה שאסרה תורה היינו משום ונקי וצדיק דסמיך ליה, אבל לקיום העולם שפיר דמי, כגון הכא שמחבבה על בעלה כל שאינו שקר ממש שרי.

לעני"ד נראה מדברי הגמ' דמסכת כלה שגם ב"ה לא מתירים לשנות אלא במקום שאינו שקר גמור.

אך בהמשך שם שואלת הגמ' מדוע ב"ה לא הקשו על ב"ש מדאורייתא, דתניא גדול השלום שאפי' הקב"ה שינה בו, ואומרת הגמ' לא מבעיא דמדאורייתא שפיר דמי, אלא אף לברייתא שפיר דמי. והסביר הגרי"פ פערלא שהכוונה - לא מבעיא במקום שיש בו

דרכי שלום שאז מותר לעבור אפי' על איסור דאורייתא, אלא אף לברייתא (דהיינו - מקום שיש רק משום דרך ארץ, דכאן לא שייך דרכי שלום לשבח ולקלס במה שאין בה ובפרט במומין גלויים, אלא רק משום דרך ארץ), אפי'ה שפיר למדנו שמותר.

הגרי"פ למד שכל מה שמותר זה מפני שאין איסור לשקר שלא בבי"ד.

לפי מה שלמדנו מלשון הגמ' דמס' כלה אפשר לומר שמותר לשנות מפני דרך ארץ. אע"פ שבעקרון יש איסור גם שלא בבי"ד, אך כאן מדובר לא על שקר גמור אלא על "מדבר שקר", דיבור דמשתמע לתרי אפי'.

סיכום ביניים

הגרי"פ למד שבמקום שיש משום דרכי שלום מותר לעבור אפי' על איסור דאורייתא ולא יתכן שנחלקו בזה ב"ש וב"ה. וא"כ חייבים להעמיד את מחלוקתם במקום שאין דרכי שלום אלא רק משום דרך ארץ. ונחלקו ב"ש וב"ה האם יש איסור מדאורייתא לומר שקר שלא בבי"ד. אם אין איסור מדאורייתא אלא רק מידה מגונה, משום דרך ארץ ניתן לומר שקר.

הערנו על שני החידושים: א. אפשר לומר שגם משום דרכי שלום אסור לעבור על איסור דאורייתא, ומה שהתירו בגמ' ביבמות לשקר זה רק במצב שאין איסור דאורייתא (שלא בבי"ד). אפי' אם נאמר שיש שם איסור דאורייתא, אולי כל מה שהתירו זה דוקא כשהשקר אינו שקר גמור ("לשנות" מפני השלום ולא "לשקר").

ב. לפי דבריו יוצא שלב"ה אין איסור לשקר מחוץ לבי"ד, דלא כרשב"ץ, הסמ"ג והסמ"ק. בהמשך נביא עוד ראשונים ואחרונים שחלקו עליו בנק' זו, וסברו שיש איסור שקר גם מחוץ לבי"ד.

ראיות לשיטת הגרי"פ פערלא

הגרי"פ מביא מספר ראיות מהש"ס לשיטתו שאין איסור לשקר מחוץ לבי"ד.

במסכת ב"מ (כג:) אומרת הגמ': "אמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשני במילייהו, במסכתא בפוריא ובאושפיזא. מאי נפק"מ, אמר מר זוטרא לאהדורי ליה אבידתא בטביעות עינא". תוס' שם (ד"ה באושפיזא) שואלים מדוע לא כתבה פה הגמ' כדברי הגמ' ביבמות שמותר לשנות מפני דרכי שלום, ותירצו שאה"נ הגמ' נקטה דוגמאות שכיחות של דרכי שלום. הרי"ף (ג.) מסביר שהגמ' לא נקטה כאן את דין הגמ' ביבמות כי התם מיירי דמצוה לשנות ואילו הכא מיירי במילי דרשות לשנות. הגרי"פ מקשה, אם נאמר שיש איסור לשקר במילי דעלמא, מה שאלה הגמ' מאי נפק"מ, הרי הנפק"מ פשוטה - דבהנך תלת מילי מותר לשקר. ועוד הקשה לשיטת הרי"ף, מני"ל באמת דמותר לת"ח לשנות במילי דרשות. בשלמא בגמ' ביבמות למדנו מפסי' שמותר/מצוה לשנות במלי דמצוה, אך מני"ל שמותר לשנות במקום שאין פסוק שלימד זאת, הרי עוברים על איסור שקר? מכאן שאין איסור לשקר שלא בבי"ד.

אולי אפשר ליישב את קושייתו הראשונה שבשלושת הדברים הללו אין כאן שקר גמור

אלא אמירת איני יודע או התחמקות. או כמו שנראה לקמן בדברי ספר חסידים (סי' תכו) שיותר חמורה אמירת שקר עתידי משקר על דבר שקרה בעבר. והני תלת מילי הם שקרים על העבר.⁶

הגרי"פ מביא עוד שתי ראיות מסוגיות בהן רואים שכל הבעיה באמירת שקר היא שלא ראוי להתרגל לשקר אך לא מצד איסור דאורייתא שבדבר.

בגמ' יבמות סג. -

רב הוה קא מצערא ליה דביתהו. כי אמר לה עבידי לי טלופחי - עבדא ליה חימצי, חימצי - עבדא ליה טלופחי. כי גדל חייא בריה, אפיך לה. (רש"י: היה אומר האב לבנו אמור לאמך לעשות עדשים, והוא אומר לה עשי חימצי (מין קטנית) והיא עושה עדשים). אמר ליה: איעליא לך אמך! אמר ליה: אנא הוא דקא אפיכנא לה. אמר ליה... את לא תעביד הכי, שנאמר: למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו.

ובסוכה מו : -

ואמר רבי זירא: לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר למדו לשונם דבר שקר.

וקשה, מדוע הגמ' אמרה לא לעשות כך רק משום "למדו לשונם", היה צריך להגיד הרבה יותר מכך, אסור לעשות כן משום שיש איסור דאורייתא בדבר. אלא מכאן שאין איסור דאורייתא לשקר שלא בבי"ד, אלא רק מידה מגונה היא וגנאי לדבר שקר. לכן סבר חייא בר רב שיותר לשנות משום כבוד אביו, וא"ל אביו שלא ראוי, בשביל שלא להתרגל לשקר.

אמנם אפשר לדחות, שבגמ' ביבמות לא שקר ממש, אלא חייא בר רב אמר לאמו להכין דברים לאביו ולא אמר להדיא שזה מה שאביו צוה, והיא חשבה שהוא אומר את זה בשליחות אביו. א"נ אפשר לומר גם כאן שיש לחלק בין שקר לשעבר לשקר להבא.

הערוך לנר הקשה על הגמ' בסוכה מדוע לא נקטה הגמ' שהאיסור הוא משום שעובר על מדבר שקר תרחק?

הסביר הערולי"ג שהוא באמת לא שיקר, כי מדובר שם באב שנותן לבנו לולב ביו"ט אך לא במתנה. והאב אמר לבנו רק שיתן לו לולב אך לא אמר שיתן לו במתנה. אך מ"מ יש בזה חשש שע"י כך ילמד הקטן לדבר שקר באופן שלא ירגישו בו בני"א. כי כשיגדל הקטן ילמד אותו אביו שלא לתת לולבו במתנה קודם שנטל, וכשישאל אותו הקטן על כך שהוא

6. אמנם החיד"א בביאורו לספר חסידים (שם) למד שמדובר ששואלים אותו אם המסכת שגורה בפיו (ולא אם למד מסכת זו) ואומר לאו, וא"כ משנה את ההווה ולא את העבר. וכתב ששאני התם משום ענוה ושלא להחזיק טובה לעצמו. ולמדנו מכאן שהענוה יותר מהשלום בפרט זה.

בשו"ת רב פעלים (ח"ג חו"מ סימן א) כתב ליישב שאין זה שינוי גמור אם שואלים אותו אם יודע ומשיב שלא. כי בשיעור הידיעה יש כמה מדרגות, וכל חד אע"פ שהוא יודע, נחשב אינו יודע לגבי הגדול ממנו שיש לו בה ידיעה יותר ושגורה בפיו יותר, וא"כ אם אמר איני יודע כוונתו לומר, לגבי רב פלוני נחשב אני שאיני יודע.

נתן לו בקטנותו את לולבו במתנה, יצטרך האב להסביר לו שאז התחכם ונתן לו אך לא במתנה. עיי' מלמדו לדבר שקר במרמה, וזה אסור משום 'למדו לשונם דבר שקר'. [כעין הסבר זה כתב גם בשו"ת התעוררות תשובה (לר' שמעון סופר) ח"א סי' טז].

אף מרבנו יונה משמע שאין איסור חוץ לבי"ד

כשיטה זו, שאין איסור מדאורייתא באמירת שקר חוץ לבי"ד, נראה גם מדברי רבנו יונה בשערי תשובה (שער א). רבנו יונה מונה שם בסימן קעח ט' מיני שקרנים. בתחילה הוא מביא פסוק מהתורה למי שנשבע לשקר (או מרמה את חברו במו"מ מדין לא תוננו). בסימן קפא מדבר רבנו יונה על מי שמשקר בסיפור הדברים אשר שמע, ושם מביא רק פסוק מדברי קבלה - "יפיח כזבים עד שקר".

בהמשך כותב רבנו יונה שבכה"ג התירו לשבח הכלה לפני החתן ולומר שהיא נאה וחסודה אע"פ שאינו כן, ועל כה"ג אמרו שמותר לשנות בדברי שלום. ואכן ר"ח קנייבסקי (בפירושו למס' כותים פ"א סעיף ב) למד מדבריו שכל מה שהתירו לשנות מפני דרכי שלום וכדו' זה דוקא במקום שאין איסור דאורייתא, אלא רק איסור מדברי קבלה, מדרבנן או משום מידה מגונה בעלמא.

כפי שכבר הזכרנו לעיל הגרי"פ חלק על כך וסבר שמותר לשנות מפני דרכי שלום אפי' כשיש איסור דאורייתא. לפי דבריו, איך למדנו את זה מהגמ' ביבמות, הרי בגמ' ביבמות דיברנו על מקרים שקרו חוץ לבי"ד ואולי דווקא בהם התירו לשנות כיוון שלא היה שם איסור דאורייתא?

הגרי"פ נדחק במקצת ומסביר שבכל המקרים היה איסור נוסף (מלבד איסור שקר), שנדחה רק משום דרכי שלום:

הקב"ה שינה מפני דרכי שלום ואמר לאברהם "ואני זקנתי", דאי לאו משום דרכי שלום היה אסור לומר לשון זו על שרה משום אונאת דברים, כיון שיש כאן לשון של בזיון; אצל אחי יוסף היתה ג"כ קצת אונאת דברים בדבריהם, שנראה מזה שיעקב חשד ביוסף, ולכן רק משום דרכי שלום התירו לומר זאת; מה שאמר שמואל לשאול לזבוח לה' באתי, היה בזה ג"כ קצת גניבת הדעת (מלבד השקר), שעיי' גנב את לב שאול להניח לו למשוח את דוד; וכן מה שהתירו ב"ה לומר לחתן "כלה נאה וחסודה" יש בזה ג"כ מקצת גניבת דעת של החתן, שעיי' שקר זה תשא חן בעיניו, מ"מ התירו ב"ה בזה ע"מ שתהיה דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

החולקים וסוברים שיש איסור שקר גם במילי דעלמא

לעומת הדעות שהזכרנו כעת, ישנם ראשונים ואחרונים רבים הסוברים שיש איסור לשקר אף במילי דעלמא.

כבר הזכרנו לעיל את דברי הרשב"ץ בזהר הרקיע (נט), והביא את דבריו בעל ספר חרדים (יב, כז):

מ"ע לדבר אמת אפי' במילי דעלמא דליכא בהו דררא דמונא, שנאמר "מדבר שקר

תרחק", משמע אפילו ליכא רק דיבור בעלמא... אבל לשים שלום מותר ומצוה נמי איכא כדאיתא פ"ו דיבמות.

וכ"כ ביד רמ"ה (ב"ב פ"י סימן קח) על דברי הגמ' ב"ב (קעב.):

אמר להו רב לספריה... כי קיימיתו בשילה כתובו בשילה אע"ג דמסירי לכו מילי בהיני... - ולא למימרא דכתבי דבהיני הוה מעשה דהלואה או דהודאה, דהווא ודאי אסיר משום מדבר שקר תרחק.

אם כי אולי ניתן לדחות שאף שהסופרים הם לא הדיינים, מ"מ הם חלק מהבי"ד, ועדין ניתן לומר שהאיסור הוא דוקא בבי"ד, על הדיינים, על העדים, על בעלי הדין וגם על הסופרים.

היראים (סימן רלה) מנה ג"כ את מצוות מדבר שקר תרחק אף שלא בבי"ד, אך כתב שצריך להתרחק דוקא מכל שקר שיוכל לבוא שקרו לידי היזק חבריו, ובעז"ה לקמן נדון בדבריו. בתועפות רא"ם שם כתב שאע"פ שהיראים נמשך בכל ספרו אחר הבה"ג, כאן נטה ממנו ומנה כמ"ע מצוה שלא חשבה בה"ג, ושהסמ"ג נמשך בעקבות היראים.

הסמ"ג (עשין קז) וכע"ז הסמ"ק (רכז) מנו ג"כ את מצות מדבר שקר תרחק למ"ע. אע"פ שהסמ"ג מביא מצוה זו בתוך הל' סנהדרין, בין מצוות השייכות דוקא בבי"ד, וכן מביא הוא בתחילת דבריו את הגמרות בשבועות (ל:). המדברות על בי"ד (דיינים עדים ובע"ד) - בהמשך דבריו מביא הוא את הגמ' ביבמות שמותר לשנות בדבר השלום ולערב דעתו עם הבריות, וכן מביא את הגמ' בכתובות יז. שלפי ב"ה מותר לומר לכלה נאה וחסודה.

רבנו בחיי (כד הקמח, אמונה - הו"ד לעיל בפתיחה) כתב על החיוב בדיבור אמת אפילו בסיפור דברים. אך יש לעיין האם למד את זה מהפסוק "הין צדק הן צדק", או מדברי קבלה "דברו אמת איש את רעהו" (זכריה ח, טז).

בשו"ת הרמ"א (סימן יא) כתב שמותר לשנות בדבר השלום ומותר לעבור על מדבר שקר תרחק, והוא קאי אף חוץ לבי"ד.

וכע"ז נקט בפשטות הערוך לנר שראינו לעיל על הגמ' בסוכה מו:, ששאל מדוע לא נקטה הגמ' שיש איסור של מדבר שקר תרחק על אמירת מילי בעלמא מחוץ לבי"ד.

החפץ חיים בפתיחה (עשין יג) כותב שאם בתוך הלשון הרע שלו נתערב תערובת של שקר במקצתו, עובר ג"כ על מצות עשה שכתוב בתורה "מדבר שקר תרחק". בבאר מים חיים שם כתב דהיא מ"ע גמורה לדעת הסמ"ג, ועכ"פ איסורא דאורייתא הוא לכל הדעות.

[בדעת הסמ"ג ראינו לעיל שמנה זה למ"ע גמורה. מעניין הביטוי של הח"ח שלכל הדעות הוא איסור דאורייתא. יתכן שכוונתו שאף מי שלא מנה זה למ"ע, ודאי שאפשר ללמוד מהפס' שזה רצון התורה, ושאיסור לעשות כן].

החזו"א (אמונה ובטחון ד, יג) כתב ששינוי הדיבור מאמיתת המדובר גם הוא נקרא שקר, אפי' שאין לו בו הנאה. ואף סיפור דברים של מה בכך, בשם שקר יכונה, ובכלל עוון השקר הוא (אלא שאפשר לומר שהוא בכלל עוון שקר, אך אין בו איסור דאורייתא).

המסילת ישרים (פרק יא, פרטי מידת הנקיות) מונה מדרגות מדרגות בדבר השקר. וכותב שישנם כאלה שלא יחוש להתרחק מן השקר ואם יזדמן להם יאמרוהו, ופעמים רבות יאמרוהו דרך שחוק או כיו"ב בלא כוונה רעה, ועל זה נאמר "דבר שקר ישנא צדיק", והוא מה שבאה עליו האזהרה "מדבר שקר תרחק".⁷

הנה כי כן מצאנו לכמה מגדולי הראשונים והאחרונים שנקטו שיש איסור בדיבור שקר אפילו במילי דעלמא שלא בבי"ד.

מצאנו עוד מס' דעות בראשונים שסברו שיש איסור שקר גם מחוץ לבי"ד אך בתנאים מסויימים.

שיטת היראים - האיסור דוקא כשמזיק לחברו

היראים (סימן רלה) כותב שאיסור "מדבר שקר תרחק" הוא חיוב להתרחק מכל שקר שיכול לבוא על ידו נזק לחברו, אבל שקר שאינו בא לידי רעה, לא הזהירה עליו התורה. הוא מסביר את דברי בי"ש בגמ' בכתובות "היאך יאמר כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק", ששם לפי בי"ש יש רעה לבריות שנראה כגונב דעת הבעל. בתועפות ראם הסביר שבזה נחלקו בי"ש ובי"ה, האם יש בו רעה לבריות או לא. בי"ה סוברים שאדרבא בזה מניח דעתו של בעל וא"כ אין בזה איסור, ובי"ש סוברים שנראה כגונב דעת הבעל וא"כ יש בו רעה לבריות. ומעיר התועפות רא"ם שנראה מדברי היראים שרעה לבריות אינה דוקא בדבר שבממון, אלא אפי' כמו פה שגונב דעתו של בעל. ואף בי"ה שחלקו זה מפני שסברו שאין כאן גניבת דעתו של בעל ואדרבא דעתו מעורבת בכך עם הבריות. אך במקום שאדם מספר שקר וגונב דעתו של חברו שסבור שהאמת איתו, ואינו כך, אף בי"ה מודים שיש בזה איסור מדאורייתא.

על פי זה רצה להסביר את הגמ' ביבמות סג. לגבי חייא בר רב ששינה לאמו את דברי אביו, כיון שאין בזה נזק לחבירו אין בזה איסור דאורייתא, אלא רק משום "למדו לשונם דבר שקר". וכן הסוגיא בסוכה מו. שלא יאמר לתינוק שנותן לו לולב אינו איסור דאורייתא אלא רק משום "למדו לשונם".

שיטת ספר חסידים - מותר לשנות דוקא את העבר

ספר חסידים בסימן תכו כתב שמה שהתירו לשנות בדברי שלום זהו דוקא כשכבר עבר הדבר, אך לומר שקר בהווה - אסור. לכן אם יבוא אדם ללוות ממך מעות וירא אתה פן

7. השו"ע בהלכות אבלות (יו"ד תב יב) כותב שלא לומר לאדם שמת קרובו. אך אם הוא שואל אותו - "אין לו לשקר ולומר חי הוא, שנא' מדבר שקר תרחק". לכאוי נראה מדבריו שיש איסור דאוי גם מחוץ לבי"ד. בספר אורח מישרים (הני"ל סימן ט ס"ק א) נקט כדברי האומרים שכל האיסור הוא דוקא בבי"ד. וכתב שלפי"ז מש"כ בשו"ע ביו"ד הוא לאו דוקא, דקרא לא איירי בכה"ג. וכן משמע מהלשון דאמר "אין לו לשקר", דעדיפא הו"ל למימר דאסור לשקר. עוד הוסיף שם שכן נראה מכמה דברים שהתירו חז"ל לשנות בהם, ואם היה איסור לאו או עשה, לא היו מתירים בכה"ג. דהיינו, כל הסיבה שהתירו לשנות מפני השלום, זה רק בגלל שלא עוברים על עשה או לאו דאוי.

לא יפרע לך, אסור לומר לו שאין לך כסף.

המגן אברהם (סימן קנו ס"ק ב) כותב את דברי ספר חסידים הנ"ל. וכ"כ האליה רבה (שם אות ב). והתקשה מהגמ' ביבמות סה: שהרי שמואל אומר לשאול לזבוח לה' באתי, ולכאוי נראה דזהו שינוי על ההווה? וכתב הא"ר דצריך לומר דלזבוח לה' באתי נקרא עבר.

הפרי מגדים שם ביאר דבריו ע"פ דברי המהרש"א בחידושי אגדות שהסביר שבאמת שמואל גם זבח לה', והשינוי ששינה מפני השלום היה שאמר שבא בשביל זה, ובאמת עיקר הליכתו היתה בשביל למשוח את דוד. והסביר הפמ"ג שלפ"ז השינוי היה על הליכתו, וההליכה היתה דבר עבר.

והדברים צריכים ביאור, מפני מה עדיף שקר על העבר משקר בהווה או בעתיד? וכע"ז שאל בשו"ע הרב שם (קנו, ב), שהרי השלום גדול מכל המצוות, א"כ מנלן דלשנות להבא אסור?

אולי אפשר לומר ששקר בהווה או בעתיד יש לו השלכות על המציאות והוא פועל אח"כ משהו במציאות, משא"כ בשקר על העבר, אלו רק ידיעות היסטוריות. אה"י אם לסיפור מאורעות העבר יש השלכות על דברים עתידיים ונמצא שבשקר הנאמר יחולל משהו במציאות, אכן זה יהיה אסור. לפי"ז מותר לשנות סיפורים בדבר השלום, אך לא לשנות דברים במציאות בדבר השלום. הסבר זה לא כתוב בדברי ספר חסידים, אך אולי אפשר להעמיס כך על דבריו.

ר"ח קנייבסקי בביאורו להל' כותים כותב שכל הדיון הוא רק לשנות על העבר, אך לשנות על דברים עתידיים זה נלמד מהן צדק ולא צדק (כדאמרי' בי"מ מט.), שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב.

והדברים קשים לענ"ד, דלכאוי נראה שאין איסור מדאורייתא בהן צדק, ומדברי הס"ח נראה שמדבר על איסור שקר של מדבר שקר.

יותר נראה לומר בדברי הספר חסידים שלא אמר שאין איסור שקר על דברים שכבר עברו, אלא שלמרות שיש איסור שקר - מותר לשנות בדבר השלום על העבר, שזה שקר פחות חמור.

המהרש"ם בדעת תורה (או"ח קנו) התקשה גם הוא בדברי הס"ח. וכן התקשה הבא"ח בשו"ת רב פעלים (ח"ג חו"מ סימן א), ובספר תורה לשמה (סימן שסד) כתב שזה חילוק מיוחדש. ונראה שלמד כן מהסבר רש"י בסוגיא בב"מ לגבי מסכתא, ששאלוהו אם למד מסכת זו יכול לשנות ולומר לאו, אך לפירושים האחרים שם זה לא מסתדר.

הרב יחיאל אברהם זילבר בספר בירור הלכה (או"ח ח"ב סימן קנו) מביא שני אופנים להסביר את חילוק הס"ח:

א. ההווה והעתיד עדיין ניצבים לפנינו, ועלינו לנסות ולקיים את השלום שלא ע"י אמירת שקר אלא באופן אחר. רק עבר גמור שכבר לא ניתן לתיקון, אין אפשרות לתקן ולקיים את השלום אלא בדבר שקר.

ב. דומה להסבר שכתבנו לעיל - התרנו דווקא לשנות את סיפור מאורעות העבר, שמה שעבר עבר ולא מעלה ולא מוריד.

הרב זילבר מביא ראייה לדברי הס"ח מדברי רבנו יונה (בשערי תשובה) שהזכרנו לעיל. בחלק הרביעי של כת השקרנים (קפא) כותב רבנו יונה: "המשקר בסיפור הדברים אשר שמע ומחליף קצתם במתכוון... וזה החלק התירוהו לקיים מצוות ודרישת טובה ושלוש... ואמרו מותר לשנות בדברי שלום..." - הרי שלא התיר רבנו יונה לשנות אלא בסיפור מאורעות העבר.

דיבור המתפרש בשני אופנים

בספר חסידים סימן תתרסא כתב שאע"פ שבגמ' ב"מ כג: אמרו שת"ח משנה במסכתא, דהיינו שאומר שלא למד מסכת זו, אם איש אמת הוא שאינו מדבר שקר, לא יתכן לומר מן לאו הן ומהן לאו. הרב ראובן מרגליות בהגהותיו "חסדי עולם" דקדק מהנ"ל שהאיסור הוא לומר לשון שהיא מוחלטת לשקר, אך דיבור המשתמע לתרי אפי והשומע מטעה את עצמו - מותר. ס"ח הביא מקורות לכך מדברי חז"ל במדרש רבה (בראשית פרשה ע"ח), שיעקב אמר לעשו שיבוא אליו שעירה. עשו הבין שיבוא בקרוב ויעקב התכוון שיבוא לעתיד לבוא. ובתנחומא ובזוהר פרשת תולדות הסבירו את דברי יעקב "אנכי עשו בכורך", אנכי הוא יעקב ועשו הוא בכורך, אע"פ שמלשונו נשמע לשומע שאמר שהוא עצמו עשו.

כע"ז הסביר הערוך לנר את הגמ' ביבמות (סה:). הערוך"נ שואל שם איך באמת מותר לשקר, הרי כתוב מדבר שקר תרחק? ועוד מדוע נקטה הגמ' "לשנות מפני השלוש" ולא "לשקר מפני השלוש"?

אלא שבאמת לא היה שם שקר גמור אלא דיבור דמשתמע לתרי אפי.⁸ והביא ראייה מבני יעקב ששלחו שליחים ליוסף וציוו להם לומר אביך ציוה לפני מותו, וכוונתם - ציוה מה שציוה. ועוד הוסיפו לשליחים שיאמרו מעצמם - כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וכו', והשליחים טעו והבינו שזה דבר אחד וכך אמרו ליוסף.

כ"כ אף הט"ז ביו"ד (תב ס"ק ח), על דברי השו"ע שכתב שאין לו לשקר ולומר שהוא חי, כתב שצ"ל בלשון דמשתמע בתרי אפי.

8. יש להעיר שהחפץ חיים (הלכות רכילות כלל א סעיף ח) למד בגמ' ביבמות ש"מותר לשנות" היינו שמותר לשקר אפילו שקר גמור. רק כתב שם שאם שואלים אדם מה דיבר פלוני אודותי ויכול להשיבו באופן שלא יהיה שקר גמור (וגם לא יהיה רכילות) - ישיבהו באופן זה, ולא יוציא שקר מפיו. אך אם הוא מבין שחבירו לא יקבל זה לתשובה - מותר לומר שקר גמור מפני השלוש, ובבאר מים חיים (סי"ק יד וטו) כתב שהמקור לכך שמותר לשקר שקר גמור הוא מהגמ' ביבמות. והראני ידידי ר' שחר אימבר את דברי הרב שלמה זלמן הכהן קוק בהערותיו לספר חפץ חיים ב"מצוה שלמה" (נדפס בסוף ספר מצות ראייה), שם תמה על דברי החפץ חיים: "איך החליט דמותר לשקר, ולא מצאנו בכתוב כ"א שינוי, וכן משמע מפירוש"י בפר' "אנכי עשו בכורך" ובפי "אני". ואולי יש לחלק בין מילתא דלכתחילה ובין מילתא דדיעבד". דהיינו, ר' שלמה זלמן הכהן קוק למד בגמ' ביבמות כמו הערוך"נ שמותר רק לשנות ולא לשקר. בדברי הח"ח רצה לומר שאמנם הפס' דיברו דווקא על שינוי, אך הגמ' הוסיפה שכשאין ברירה מותר גם לשקר ממש.

גניבת דעת

באופן זה, של דיבור המשתמע לשני פנים, יש לדון האם בכהאי גוונא אין בעיה של גניבת דעת, דהיינו להטעות אדם שחושב שכוונתך לדבר מסויים ואתה מתכוון לדבר אחר.

הגמרא בחולין (צד.) אומרת שאסור למכור לגוי ירך חתוכה שגיד הנשה בתוכה משום גניבת דעת, שהגוי סבור שאתה נותן לו ירך מתוקנת שהתכוונת לאכול בעצמך (ואח"כ נמלכת ונתת לו מאהבתך אותו), ונמצא שהגוי מחזיק לו טובה בחינם. ואומרת שם הגמרא: "דאמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של נכרי".

המקור לאיסור זה הוא בתוספתא ב"ק (ו, א):

שבעה גנבין הן. הראשון שבכולן - גונב דעת הבריות... (התוספתא מביאה שם דוגמאות לאיסור גניבת דעת) ולא עוד אלא שמעלין עליו שאילו היה יכול לגנוב דעת העליונה היה גונב, שכל הגונב דעת הבריות נקרא גנב, שנאמר (שמואל ב טו, ו): ויגנב אבשלום את לב אנשי ישראל...

בתוספתא ובגמרא מובאות מספר דוגמאות לאיסור גניבת דעת, וכן נפסק בטור ובשולחן ערוך חו"מ סימן רכח. לדוגמא: לא להפציר באדם לבוא לאכול אצלו כאשר יודע שלא יבוא ויחזיק לו טובה בחינם; לא להראות לאדם שפותח חבית לכבודו, כשבעצם פותח אותה בכל מקרה בשביל אחרים; לא ללכת לבית חברו עם מתנה על מנת שיחשוב שנותנה לו ובאמת אינו נותן, וכן על זה הדרך.

בנוסף, הטור והשולחן ערוך פוסקים את המשניות בסוף פרק רביעי בב"מ (ס): אסור לערב פירות יפים עם פירות רעים על מנת שיחשבו שכולם יפים ויקנו אותם, וכן אסור לצבוע את שער העבד על מנת שיחשבו שהוא יותר צעיר וכדו'.

נראה מהגמ' ומהפוסקים שיש איסור גניבת דעת בין במידי דממון (שמרויח ממון על ידי זה) ובין במידי דעלמא.

הריטב"א בחולין שם כותב שאיסור גניבת דעת ואפילו של נכרי הוא מדאורייתא, מדכתוב "לא תגנובו"⁹.

וכן כתב בסמ"ג ל"ת קנה: "לא תגנובו... ותניא בתוספתא... גונב דעת הבריות... אמר שמואל אסור לגנוב דעת הבריות...".

כעין זה כותב היראים בסימן קכד, שכל גונב דעת הבריות במידי דממון הוא בכלל גניבת ממון ועובר על "לא תגנובו".

אלא שיש להעיר שמלשון היראים נראה שלמד שאיסור דאורייתא הוא רק בגניבת דעת של ממון. וכן נראה מהמשך דבריו שם: "ואין לומר שאיסור גניבת דעת במידי דממון מדרבנן, שהרי מצינו שנענש אבשלום עליו בסוטה ט:".

ואכן מצאתי שכך דקדק בדבריו ר' אהרן וואלקין בספרו "סביב ליראיו" (על היראים

9. ומה שכתוב בסוף הפסוק "איש בעמיתו" קאי על "לא תכחשו ולא תשקרו".

שם), שהאיסור דאורייתא הוא דווקא בגניבת דעת דממון, אך גניבת דעת בעלמא אינה אסורה אלא מדרבנן.

לעומת זאת הסמ"ק (מצוה רסב) כותב שאיסור גניבת דעת הוא מדרבנן, שכתב שם שיש איסור דאורייתא לגנוב ממון דכתיב "לא תגנובו", ויש גניבה אחרת שאסרו חכמים כגון גניבת הדעת.

וכן נראה מדברי הב"ח (ח"מ סימן רכח ד"ה "ואף אס"), שאיסור גניבת דעת הוא מדרבנן.

הרמב"ם כותב בהלכות דעות (ב, ה):

אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי... ואסור לגנוב דעת הבריות אפילו דעת הגוי... אפילו מילה אחת של פיתוי ושל גניבת הדעת אסורה, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות.

בספר עבודת המלך למד שדעת הרמב"ם שכל האיסור הוא רק מדרבנן, ולכן לא הביאו בספר המצוות.

בספר קובץ על הרמב"ם כתב שאפילו לדעת הסוברים שגניבת דעת אסורה מדאורייתא היינו דווקא במכירה, אבל במתנה אין איסור אלא מדרבנן.

הגמרא בגיטין (סב) אומרת שלא כופלים שלום לנכרי, ומספרת הגמ' שרב כהנא היה אומר "שלמא למר".

רש"י שם הסביר שאמנם היה אומר שלום לנכרי, אך לא היה מתכוון לברך את הנכרי ובליבו היה מתכוון לברך את רבו.

שואלים שם תוס' על פירוש רש"י - הרי בזה גונב דעת הבריות?

החת"ס שם מסביר שמשום איבה ודרכי שלום מותר. החת"ס מביא ראיה מהגמ' בשבועות לה: שדניאל אמר לנבוכדנצר "מרי חלמא לשנאך". נבוכדנצר הבין שהתכוון אליו, אך באמת כוונת דניאל היתה לקב"ה. [היה אפשר לומר שגם בגמ' בגיטין וגם בגמ' בשבועות כל האיסור מדרבנן כי יש הבדל בין גניבת דעת בישראל ובין גניבת דעת בנכרי, וכמו שהאריך בזה בספר קובץ על הרמב"ם וכתב שיש בזה מח' ראשונים].

כעין זה הסביר ר' אהרן וואלקין ב"סביב ליראיו" את דברי רש"י - גניבת דעת במילי דעלמא היא רק מדרבנן, ולכן לפרש"י מותר לשנות מפני דרכי שלום. נראה מדברי החת"ס שהבין שכל האיסור הוא רק מדרבנן, כדמוכח בכל הסוגיא שם שכל ההיתר לשנות מפני דרכי שלום הוא רק בדברים דרבנן. [או בגלל שמדובר על גניבת דעת של נכרי, או בגלל שמדובר על גניבת דעת במילי דעלמא]. אולי בזה נחלקו רש"י ותוס', האם בכהאי גוונא של דרכי שלום האיסור מדאורייתא או מדרבנן.

הט"ז (יו"ד סימן קכ ס"ק יא) כותב שדווקא במקום שהנכרי יחזיק לו טובה אסור לגנוב דעתו, וכאן מיירי במקום שהגוי לא יחזיק לו טובה על כך.

בשו"ת מהר"י ברונא (סימן קיג) כתב שאיסור גניבת דעת אינו אלא כשמוציא מפיו דרך ערמה, אך בהרהור בלבד מותר. בנידון של המהר"י ברונא מדובר שאומר ברכת שלום לכל

ישראל, רק הגוי שלא מבין את שפתו סבור שמברך אותו (שאו אסור). אך אם אומר דיבור שאכן אפשר לפרשו על הגוי רק כוונתו לאחר, אין איסור בהרהור.

יש להוסיף שהגמ' בחולין צד: אומרת שאם הגוי מטעה את עצמו מותר, ונחלקו בדבר רש"י ותוס':

רש"י סובר שכל האיסור הוא רק אם אומר לו בפירוש שפותח את החביות בשבילו, אבל בסתם מותר. ואם האורח חושב שפותח בשבילו אינו אלא מטעה את עצמו.

אך תוס' שם סוברים שאפילו בסתם אסור וצריך להגיד לו בפירוש שלא בשבילו הוא פותח. אך כל דבר שהיה לחבירו להעלות על דעתו שהדבר לא נעשה בשבילו - אין בזה גניבת דעת, דהוא הטעה את עצמו.

העולה לעניינו שבנידו"ד יש להקל על פי דברי החת"ס ור' אהרן וואלקין, כיון שמדובר על איסור דרבנן (לפי דברי הסמ"ק ואולי גם הרמב"ם - כל איסור גניבת דעת הוא איסור דרבנן. גם מי שסובר שגניבת דעת בממון זה איסור דאורייתא, בגניבת דעת במילי דעלמא האיסור הוא רק מדרבנן) - מותר לשנות מפני דרכי שלום.

כמו כן לפי דברי המהר"י ברונא גם כן מותר, כיון שהדיבור באמת יכול להתפרש לשני אופנים, ורק בליבו כוונתו לאופן מסויים.

ב. הין צדק - שיהא הן שלך צדק

עד כה עסקנו באריכות בפסוק "מדבר שקר תרחק" ועל מה קאי איסור זה. ישנם עוד שני פסוקים בתורה המדברים בגנות השקר, אך כיון שלא האריכו בהם הפוסקים, אף אנו נזכירם בקצרה.

הגמ' ב"מ (מט.) דורשת את הפסוק (ויקרא יט, לו) "הין צדק יהיה לכם" - לומר לך שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק.

הזכרנו כבר לעיל שהרשב"ץ (זהר הרקיע נט) מנה מצוה זו למצות עשה, וכתב שהיא מן המצוות הכפולות יחד עם מדבר שקר תרחק.

בה"ג במניין המצוות וכן באזהרות הר"א הזקן מנו את מצוות צידוק הינין מלבד העשה של שילום מידות.

התקשה הגרי"פ אמאי מנו שתי מצוות בתיקון המידות והמשקולות, ואמאי מנו מצוות צידוק ההין ולא מצוות צידוק המידות (הרי ההין היא מידה פרטית מתוך כל המידות שנמנו בתורה). לכן רצה הגרי"פ לומר שכוונת הבה"ג וסיעתו היא לא לעניין עשה דמידות, אלא לדרשת הגמ' בב"מ שיהיה הן שלך צדק ולא שלך צדק. וכתב שכל מוני המצוות שלא הזכירו דין זה (רס"ג, רמב"ם, רמב"ן וחינוך), סברו שזו אסמכתא בעלמא, דודאי פשטיה דקרא מדבר על מידת ההין ולא על אמירת אמת.

הגמ' בכתובות (פז.) אומרת שפריעת בעל חוב מצוה. ומסביר שם רש"י: "מצוה עליו לפרוע חובו ולאמת דבריו, דכתיב הין צדק, שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק". ובגמ' שם מוכח דהוי מ"ע גמורה, דאמרינן שם דמכין אותו על מ"ע עד שתצא נפשו.

והקשו על רש"י הריטב"א שם ותלמידי רבנו יונה בשם הר"י מקורביל, שהרי בגמ' ב"מ (מט.) למדו מהפס' הנ"ל שיהיו פיו וליבו שווין, וכאן פיו וליבו שווין - כשלווה באמת חשב לפרוע, ועכשיו שווין הן שאין בדעתו לפרוע. והסביר הגר"פ שנחלקו האם דרשת הן שלך צדק היא דרשה גמורה או אסמכתא בעלמא. לפי"ז גם הריטב"א ורבנו יונה סוברים שאין איסור כזה מדאורייתא.

ג. לא תשקרו

נשאר בידינו לברר עוד פסוק המופיע בפרשת קדושים: "לא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו".

המשנה בנדה (נו.) אומרת שכותים נאמנים לומר על בהמה אם בכרה או לא. ושואלת על כך הגמ' (נו.) מדוע הם נאמנים, הרי אין להם איסור לפני עור לא תתן מכשול. ומסביר שם רש"י, שאינם דורשים פסוק זה על מי שמחטיא את חברו.

והקשה הערוך לנר שם, אף אם אין להם איסור לפני עור, מ"מ איך משקרים ועוברים על מדבר שקר תרחק, ועל לא תשקרו איש בעמיתו דכתיבי בפירוש.

הנה כי כן, הערוך"נ למד שגם לא תשקרו הוא אזהרה בעלמא לכל דיבור שקר.

ר"ח קנייבסקי בביאורו למס' כותים (א, ט) כותב שפשיטא שמלא תשקרו לא קשה מידי, דפס' זה הוא אזהרה לשבועת שקר, כמש"כ רש"י בפרשת קדושים (מתו"כ) וכ"כ הרמב"ם (שבועות א, ח). וגם פשט הפסוק לא תשקרו, משמע שקאי על תביעת ממון, כמו ברישא - לא תכחשו. וכ"כ באורח מישרים (שם) שהאיסור של לא תשקרו הוא דוקא למי שנשבע לשקר, כדמוכח בגמ' ב"ק (קה.) שהגמ' למדה משם אזהרה לנשבע לשקר.

סיכום הדעות בדבר האיסור לשקר

מדבר שקר תרחק

הגר"פ פערלא רצה להסביר בדעת כמה מגדולי הראשונים שכל האיסור הוא דוקא בבי"ד. הלוא הם - הרס"ג, הרמב"ם, הרמב"ן, החינוך, רבנו יונה בשע"ת, וכן רצה גם להסביר בדעת הר"י"ף.

כמותו נקטו האורח מישרים ור"ח קנייבסקי.

לעומתם מצאנו כמה מגדולי הראשונים והאחרונים שנקטו שיש איסור לשקר גם במילי דעלמא. הלוא הם - הרשב"ץ, בעל ספר חרדים, הסמ"ג, הסמ"ק, היד רמ"ה, שו"ת הרמ"א, החפץ חיים, המסילת ישרים והערוך לנר (סוכה מו.). יתכן שזו גם כוונת רבנו בחיי והחזו"א.

מצאנו דעות אמצעיות שיש איסור גם מחוץ לבי"ד אך לא בכל דיבור שקר:

היראים - דוקא דיבור שיש בו נזק לחברו אסור.

ספר חסידים - מותר להגיד דיבור דמשתמע לתרי אפי, וכ"כ הערוך"נ (יבמות סה.) והט"ז.

הן שלד צדק

הרשב"ץ מנה את זה להדיא כמצות עשה. הגרי"פ ר"ל שזו גם שיטת הבה"ג. ושכ"כ רש"י בכתובות. אך רוב הראשונים והאחרונים לא מנו את זה כמ"ע.

לא תשקרו

הערולי"ן סבר שיש פה לאו על כל שקר. אך האורח מישרים ור"ח קנייבסקי כתבו שפשוט מהתורה כהנים, מהגמ' ומרש"י עה"ת שזה דוקא על שבועת שקר.

ספר חסידים כתב שההיתר לשנות מפני השלום הוא דוקא בדיבור לשעבר ולא בשינוי בהווה או בעתיד, וכ"כ המג"א, הא"ר והפמ"ג.

ב. הסבר בפרשיות התורה - כיצד מותר לשנות

אחרי מה שראינו עד כה באיסור אמירת שקר, ננסה להבין מספר מקומות שמצאנו בתורה בהם שינו מפני השלום ולכאוף לא דברו אמת.

לפי מה שהסברנו לעיל ראינו שיש הסוברים שכל איסור שקר הוא דוקא בבי"ד. לדבריהם אין קושיא כיצד מצאנו שאבותינו שינו בדיבורם כיון שאין על כך איסור מדאורייתא. אולי יש כאן מידה מגונה, אך במקום הצורך מותר לשנות.

למסבירים שאף בדיבור בעלמא חוץ לבי"ד יש איסור, אפשר שמ"מ שדוחה את האיסור, וכמו שראינו לעיל בתשובת הרמ"א.

ואף אם נאמר שמפני השלום לא מתירים איסור זה, אפשר שבכל אותם מקומות בתורה לא היה שקר גמור אלא דיבור שנשמע כשקר, ולכן בגלל שיש טעם חשוב לומר כך - מותר.

א. ואני זקנתי

בפרשת וירא (בראשית יח, יג) הקב"ה אומר לאברהם: "למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי".

רש"י שם כותב כדברי הגמ' ביבמות: שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה "ואדוני זקן".

הראב"ע והרשב"ם הסבירו שהכתוב כלל לא שינה אלא זה באמת מה ששרה אמרה "אחרי בלותי היתה לי עדנה", דהיינו - שרה אמרה כך בלשון תימה. דעת זקנים מבעלי התוס' והרא"ש בפירושו לתורה הסבירו שרש"י למד שאחרי בלותי אינו בלשון תימה, אלא שרה אמרה - אמנם אחרי בלותי לי יש תקנה שהרי פרסתי נדה, אבל לבעלי אין תקנה שהרי הוא זקן.

כעין פירוש הראב"ע והרשב"ם הסבירו הרמב"ן, החזקוני, והרא"ש שהקב"ה אמר אמת ולא שינה. ומה שלמדה הגמ' שמשנים מפני השלום היינו מכך שקיצר הכתוב ולא גילה כל דבריה. לפי"ז כל מה שלמדנו מפה שהותר לשנות מפני השלום לשיטתם היינו דוקא לומר דבר אמיתי ונכון, אך להשמיט חלק ממנו ולא להזכיר את כל דברי האומר. אך לא למדנו מכאן שמותר לשנות לגמרי מפני השלום.

אך בעלי התוס' באו לאפוקי מהבנה זו והוסיפו שאכן לבני אדם מותר לשנות לגמרי מפני השלום, ורק לגבי הקב"ה - חלילה שישנה המקום, שהרי "דובר שקרים לא יכון לנגד עיניו", ולכן צריך לומר שקיצר ולא ששינה.

המהר"ל בגור אריה מקשה על הסבר הראשונים הנ"ל לומר שהשינוי היה בכך שקיצר הכתוב, דזה לא הוי שינוי כלל רק שהסתיר הכתוב דבריה. הוא הסביר בדברי רש"י ששרה צחקה בגלל שילוב שני הדברים יחד, גם שהיא זקנה וגם שאברהם זקן, שאם היה רק אחד מהם זקן לא היה כ"כ חידוש. לכך כשאמר הקב"ה ששרה צחקה בגלל שהיא זקנה ולא אמרה שצחקה גם מכך שהוא זקן - זה שינוי, דעל זה לחודיה לא צחקה מעולם. לפי"ז השינוי שמצאנו ששינה הקב"ה מפני השלום הוא ממש שינוי - אמירת חלק מהדברים, שאינם נכונים לבדם.

הרד"ק מסביר שהכתוב שינה במילים שאמרה שרה אך לא בעצם הענין, כי זו היתה באמת כוונת כוונת שרה, שעיקר הפלא הוא בה.

לפי זה מותר לשנות דוקא בסגנון הרצאת הדברים כאשר יש חשש שמישהו יפגע, אך לא במהות העניין.

[הכתב והקבלה כותב שלפי דרכו של רש"י יוצא מוסר גדול מהפרשה בדין אמירת אמת: שרה אמרה שאברהם זקן והקב"ה שינה בדבר השלום ואמר שאמרה על עצמה ואני זקנתי. ואח"כ כתוב "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה" - מדוע לפרש"י זה נקרא שכחשה, הרי היא באמת לא צחקה על דבר זה אלא על דבר אחר וא"כ דברה אמת? אלא דמ"מ אף שאין בתשובתה הכחשה גמורה אינו אמת גמור. כי משמעות האמירה לא צחקתי הינה שלא צחקה כלל. ו"ודבר גדול למדנו בזה עד כמה צריכים אנשי מעלה להזהר מלהלכד ברשת השקר, אף שהדיבור בעצמותו אינו שקר, מ"מ כשיש ממשמעותו דבר שאינו אמת גמור - מן הראוי להרחיק ממנו". נראה מדבריו שאנשי מעלה צריכים להזהר מלומר דיבור דמשתמע לתרי אפי, אף שכוונתם היא לומר את צד האמת. כיון שאפשר להבין מתוך דבריהם דבר שאינו אמת.]

ב. אנכי עשו בכורך

מצאנו במקום נוסף דיבור שנשמע כאינו אמת, ועלינו לברר היאך הותר לומר דיבור כזה. בפרשת תולדות (בראשית כז, ט) יעקב אבינו אומר ליצחק "אנכי עשו בכורך". כאן לכאורה הדברים יותר קשים, שהרי לפי הפשט אין כאן אפילו מפני השלום. שלא כמו במקרה הקודם ששינה הכתוב בשביל שלא לגרום מריבה או קפידא, כאן יעקב משנה בשביל להרויח דבר מסוים. אמנם דבר חשוב ומהותי, אך לכאוי זה לא שייך להשכנת שלום!

ואכן המפרשים השונים התחבטו היאך הותר הדבר:

רש"י (ע"פ דברי התנחומא והזוהר) הסביר שיעקב אמר דיבור דמשתמע לתרי אפי: יעקב אמר אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך, ויצחק הבין שאמר על עצמו שהוא עשו. בגור אריה הסביר שצריך לומר כך, דאלי"כ איך היה משנה לאביו ואומר אנכי עשו והרי הקב"ה שונא השקר, ואיך יעקב יקבל הברכות דרך שקר.

לפייז מה שמותר לשנות (לפחות במקרה כזה, שלא ברור ששייך לומר בו דרכי שלום) זה דוקא לומר דיבור דמשתמע לתרי אפי. אך ר"ח קנייבסקי כתב על כך בפירושו למסי' כותים, שדוקא יעקב אבינו היה נמנע עד כמה שאפשר מלשקר להדיא, ולכן הוצרך לומר באופן כזה, אבל במקום שאין עצה אחרת ודאי מותר גם לשקר להדיא (כיון שסובר שאין בדבר איסור דאורייתא, שלשיטתו איסור דאורייתא הוא רק בבי"ד). ומוסיף - ומ"מ מסתבר דלא הותר אלא לצורך גדול, דמוטב לטרוח הרבה ולא לשנות בדבריו.

האורח מישרים (פ"ט ס"ק ג) מביא את דברי רש"י שיעקב אמר דיבור דמשתמע לתרי אפי, ומוכיח שאסור בעלמא לומר דיבור כזה באופן שמטעה את חברו. הגמ' במסכת מכות (כד.) דורשת על הפסי' "לא רגל על לשונו" - זה יעקב אבינו, דכתיב "אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע", וכתב שם רש"י: "לא רצה לשקר מתחילה שאמר אולי ימושני אבי, אלא שאמו הכריחתו וע"פ הדיבור". ולמד משם דמשמע שאע"פ שיעקב אמר רק דיבור דמשתמע לתרי אפי נחשב שקר.

החזקוני מביא פירוש שיעקב אבינו כלל לא שינה, וכוונת דבריו היא - אנכי במקום עשו בכורך, כיון שמכר לי את הבכורה. כעיי"ז הסבירו רבנו בחיי ואור החיים, והסביר ברבנו בחיי שיעקב אבינו הוא איש האמת שנא' "יתן אמת ליעקב", ולכן ניחא לומר שאמר אמת גמורה.

הראב"ע מביא את פירוש רש"י ואומר שאין צורך להגיע לכך, אלא באמת יעקב שינה ומותר לומר דבר שאינו כהוגן, ומביא לכך מספר דוגמאות מהתנ"ך. החזקוני מביא את דבריו וכותב שלצורך שעה מותר לשנות בדיבורו. הראב"ע והחזקוני לא הסבירו את דבריהם, האם תמיד מותר לשנות בדיבור לצורך שעה (אפי' כשאין בדבר דרכי שלום)?

נראה להסביר דבריהם ע"פ דברי הרד"ק שם:

יש תמהים איך יעקב שהיה צדיק וירא אלקים דיבר שקר? ואין זה תימה, כי יודע היה יעקב כי הוא ראוי לברכה יותר מאחיו, ורוח הנבואה שתשרה על יצחק לברכו, יותר יתעשת האלקים לברכתו מברכת אחיו, כי הוא רצוי לאל יותר ממנו, והחליף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי לצדיק, שהרי ראינו כי הא-ל אמר לשמואל הנביא: עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי (שמואל א טז, ב) ... וכן יעקב לקבל ברכת אביו, אם שינה דברו לא היה בעבור זה דובר שקר, ועוד כי מצות אמו היתה ... גם נבואה היתה...

נמצנו למדים ע"פ הרד"ק שיש מקומות שמותר וצריך לשנות מפני המטרה הראויה, אך כתב את זה דוקא לצדיק. הרד"ק מסביר בכך גם את דברי ה' לשמואל. לעיל הבאנו הסברים שאמרו ששמואל אכן אמר אמת, אך השמיט את עיקר מטרת בואו. לפי הרד"ק אכן לא אמר אמת, אך כיון שאנו באים פה לשם מטרה נעלה - "החליף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי לצדיק".

הרב רבינוביץ' במאמרו (לעיל הערה 2) הביא את דברי השפת אמת הנפלאים בפרשתנו שממש מתאימים לדברי הרד"ק (פרשת תולדות, תרל"ג ד"ה ענין):

ענין יעקב שלקח הברכות במרמה והוטב בעיני הש"י יש ללמוד מזה כי כדי להשיג האמת באמת רשאי לעשות ע"י ערמה. כמ"ש רז"ל הוי ערום ביראה. פירש"י ז"ל להערים בכל מיני ערמה ליראת בוראו. כיון שעיקר הרצון לבוא להאמת אינו בכלל שקר ואדרבא זה תיקון השקר... כיון שע"י השקר בא להאמת מתקן השקר כנ"ל.

בדברי הרד"ק והשפת אמת נראה כמו האפשרות שהזכרנו לעיל, שיש מקומות מסויימים שבהם כלל אין איסור שקר. לא שיש כאן איסור שקר שהותר מפאת גדולת השלום או בגלל אידיאל אחר, אלא שכשהתורה אמרה "מדבר שקר תרחק" היא אסרה לשקר סתם, אך במקום שהשקר מביא לתוצאת אמת, אינו בכלל שקר ואדרבא זה תיקון השקר. ויתכן שכיון שיש לפנינו הגדרה עדינה, ובשביל שלא לפתוח פתח לכל אחד שירצה לשנות ויתלה דבריו באילנות גדולים, דקדק הרד"ק וכתב "והחליף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי לצדיק" - דוקא הצדיק יכול לשנות דבריו.¹⁰

ג. אביך ציוה לפני מותו

נשאר עלינו לבאר עוד מקור אחד המופיע בגמ' (יבמות סה:) שגם בו שינו מפני השלום.

בפרשת ויחי (בראשית נ, טז) האחים אומרים ליוסף: "אביך ציוה לפני מותו לאמר", ורש"י מבא את דברי הגמרא - שינו בדבר מפני השלום, כי לא ציוה יעקב כן, שלא נחשד יוסף בעינו.

לעיל כבר הזכרנו את דברי הערוך לנר (יבמות סט) שהאחים אמרו שני דברים לשליחים ששלחו ליוסף - אביך ציוה מה שציוה, ועוד, כה תאמרו ליוסף וכו'. לפי"ז גם שם מדובר בדיבור דמשתמע לתרי אפי. לפי דבריו רק בכה"ג התירו לשנות. ודקדק שם בדברי הגמ' שאמרה שמותר לשנות בדבר השלום, אך לשקר אסור.

הסבר נאה שמעתי בשם הרב יוסף חיים בלוי זצ"ל (רב העיר אשקלון) שהאחים באמת אמרו אמת. אמנם לא מצאנו שיעקב ציוה כך להדיא, אך כוונתם היא שזה מה שיעקב ציוה כל חייו. כך הוא חונך את האחים, שירגילו שיהיה ביניהם אהבה ואחוה, וא"כ מי שמכיר את יעקב יודע שזו באמת צוואתו.

כעין הדברים האלה מצאתי שכתב ר' נפתלי מרופשיץ בספר 'אילה שלוחה' לפרשת ויחי עה"פ "הקבצו ושמעו", וכ"כ ר' בנימין מזאלויץ (תלמיד המגיד מזאלטשוב) בספרו "תורי זהב" עה"ת. לפי"ז יוצא שהאחים אמרו אמת במהות דבריהם. השינוי ששינו מפני השלום הוא או ששינו במילים, שלא היו אלו המילים שאמר יעקב (כעין מש"כ הרד"ק על "ואני זקנתי"), או שהשינוי הוא שאמרו דיבור דמשתמע לתרי אפי. וכך הסביר בספר תורי זהב שם. וכתב שהתורה נקראת תורת אמת, וא"א בשום אופן שיהיה כתוב בתורה שקר ח"ו, וכל מקום שנמצא בתורה שינוי מפני דרכי שלום, צריך לומר שהוא אמת, רק השינוי מפני השלום הוא לצד שכנגדו, שלא יבין כפי האמת רק שיבין פירוש אחר, וכמו

¹⁰ הערת העורך - אפשר להבין בדברי רד"ק שאין הבדיל בין צדיק לאדם אחר, ור"ל שאפילו לצדיק שהיינו מצפים ממנו למידת חסידות, אין בכך חילול וגנאי.

שהסביר רש"י בשם המדרש על "אנכי עשו בכורך". ושמחתי לראות את דבריו, שכתב כמשי"כ לעיל, שעלינו לנסות ולמצוא בכל מקום שאין זה שקר גמור אלא דיבור שאינו מבורר כל צרכו וכדו'.

סיכום

ראינו במאמר דעות שונות לגבי האיסור לשקר - האם תמיד יש איסור מדאורייתא, או שהאיסור דאורייתא הוא רק בבי"ד וחוף לבי"ד זו רק מידה מגונה, או שהאיסור הוא רק במקום שמגיע נזק לחברו.

ראינו אפשרות מחודשת שכל האיסור לשקר הוא לשקר לחינם, אך אם השקר מביא לתוצאות אמת מותר לשקר, ואולי אף יותר מזה - שזה תיקון השקר.

ראינו בגמ' ביבמות שמותר לשנות בדבר השלום. הסברנו שלושה הסברים: או שמדובר חוף לבי"ד שאין איסור דאורייתא אלא רק מידה טובה, ולכן בשעת הצורך מותר. או שגדול השלום כ"כ עד כדי שדוחה איסור דאורייתא. או שאמנם יש איסור דאורייתא, ולא הותר מפני השלום לדחות איסור דאורייתא אך בכל הדוגמאות שהובאו בגמ' (וכן הוספנו את דברי יעקב ליצחק בזמן לקיחת הברכות) לא מדובר על שקר גמור.

ראינו שיש שרצו לומר שמותר לשנות בדבר השלום דוקא על העבר ולא על ההווה והעתיד, כי זה שקר יותר קשה.

בסיום הדברים ברצוני להדגיש את חשיבות אמירת האמת תמיד, שעל ידה נזכה להדבק במידותיו של הקב"ה ולאור באור החיים. וכמה נפלאים דברי הרא"ש בפתחת ספרו "ארחות חיים":

ואלה הדברים שיזהר בהם לסור ממוקשי מוות **ולאור באור החיים**: להתרחק מן הגאווה **בתכלית הריחוק** וכן מן החניפות **וכן מן השקר והכזב**.

וכתב בתנא דבי אליהו זוטא פרק ג':

הכל ברא הקדוש ברוך הוא בעולמו חוץ מן מידת השקר ומידת העוולה, שלא ברא ולא עשה אותם הקב"ה, שנאמר הצור תמים פעלו...

וכיצד יעשה? אלא אם עושה אדם את עצמו צדיק ולדבר אמת- מוסרין לו מלאך שמתנהג עימו בדרך צדיקים ומדבר אמת. ואם עושה אדם את עצמו רשע ולכחש ולדבר שקר- מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך רשעים ומכחש ומשקר. ואם עושה אדם את עצמו לנהוג במידה בינונית- מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך במידה בינונית. ואם עושה אדם את עצמו חסיד לסבול את הכל- מוסרין לו מלאך שמתנהג עימו בדרך חסידים וסובל את הכל.

שנזכה לשמור את עצמנו מלמטה ולדבר אמת, ובעז"ה נזכה לסיוע מלמעלה לדבוק במידת האמת.